

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

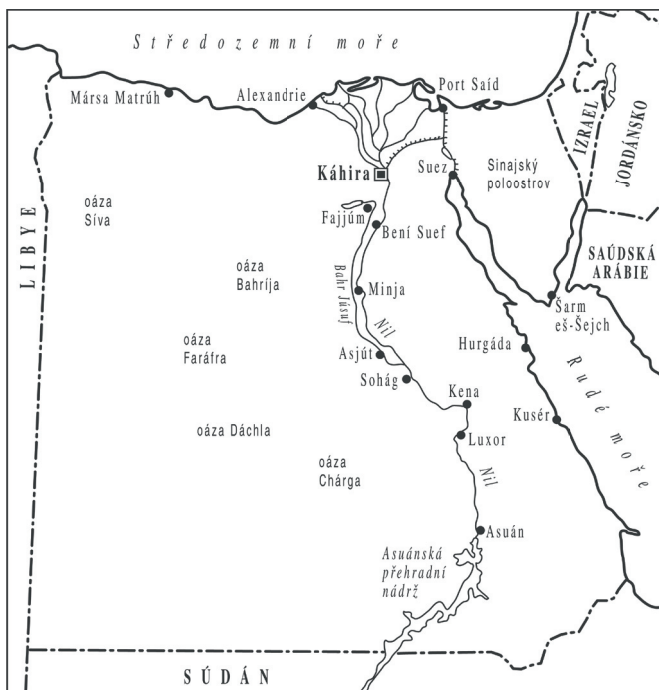
EGYPT

*Břetislav
Vachala*

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Egypt

BŘETISLAV VACHALA

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

Obrázek na obálce: Bohyně psaní a počítání Sešat se sedmílistou růžicí na hlavě a písářským náčiním v rukou vždy předávala egyptskému panovníku symbol „milionů let“ jeho úspěšné vlády a zvěčňovala jeho jméno zápisem na listy posvátného stromu.

© doc. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-138-8

Obsah

Předdynastická doba	7
Archaická doba	15
Stará říše	21
První přechodná doba	45
Střední říše	54
Druhá přechodná doba	72
Nová říše	74
Třetí přechodná doba	91
Pozdní doba	96
Řecká doba	105
Římská doba	113
Byzantská doba	119
Arabská doba	122
Česko-egyptské vztahy	149
Doporučená literatura	154
Přehled egyptských dějin	155
Encyklopedické heslo	164
Základní informace pro české turisty	173
Zastupitelské úřady	174
Důležitá telefonní čísla v Egyptě	174
Jazyková první pomoc	175
Základní fráze	175
Číslovky	175

*„Egypte, ty jsi nejdražší perlou, jsi jasným znamením na čele
věčného času.“*

(z egyptské národní hymny)

Předdynastická doba

Egypt se nachází v severovýchodní části Afriky. Jeho přirozenou hranicí je na severu Středozemní moře a na východě Rudé moře. Ve starověku se za jižní hranici země považovaly první nilské peřeje u dnešního Asuánu (zatímco nyní jižní hranice probíhá dále na jih poblíž druhého kataraktu u Wádí Halfy, která je již na súdánské straně) a za západní řetěz oáz v Západní (Libyjské) poušti, v pořadí od severu k jihu Bahríja, Faráfra, Dáchla a Chárga. Území, kde vznikla a po celá tisíciletí se rozvíjela staroegyptská civilizace, však tvořilo pouze poměrně úzké, zato velice úrodné nilské údolí, sevřené na východě horami Východní (Arabské) pouště a na západě rozlehlými písčnými pláněmi Západní pouště, a spolu s ním široká bažinatá nilská delta ležící mezi dnešní Káhirou a Středozemním mořem. Tuto oblast s úrodnou černozemí staří Egypťané vždy považovali za svoji skutečnou a jedinou domovinu a výstižně ji také nazvali „Černou zemí“ (Kemet), na rozdíl od přilehlých nehostinných pouští „Červené země“ (Dešret). Je zajímavé, že vlastně dodnes Egypťané neradi opouštějí nilské údolí a deltu, jako by zdědili onen pověstný strach a hrůzu svých dávných předků z nebezpečné pouště, která pro ně vždy představovala obávanou říši zla a chaosu, ovládanou bohem bouří a válek a mýtickým bratrovrahem Sutehem.

Mezi „ostrovy zeleně“ roztroušenými v písčném moři Západní pouště má mimořádný význam přírodně, historicky i etnograficky nesmírně zajímavá Fajjúmská „oáza“, která se nachází přibližně sto kilometrů jihozápadně od Káhiry a rozkládá se na ploše 12 000 km² v proláklíně ležící 45 m pod úrovní hladiny moře. Vzhledem k tomu, že do ní již ve 3. tisíciletí před Kr. začal přivádět vodu z Nilu umělý kanál Bahr Júsuf, označili antičtí autoři Fajjúm jako „oázu, která není oázou“. Okolí Fajjúmu je považováno z geologického a paleontologického hlediska za jednu z nejvýznamnějších oblastí na světě. Jihozápadně od Fajjúmu se na ploše asi osmi čtverečních kilometrů rozkládá Údolí velryb (Wádí el-Hítán), které vděčí za svůj název kosterním pozůstatkům dávno vyhynulých savců,

kteří leží přímo na povrchu pouště. Jde o 250 koster velryb, jež hromadně přišly o život v tehdejších mělkém mořském zálivu před 40 miliony let. Byly to dravé velryby s dlouhým štíhlým úhořovitým tělem, nízkou lebkou, ostrými pilovitými zuby a plně vyvinutými končetinami, pomocí nichž se dobře pohybovaly po souši. Tento druh, dosahující délky 20 m, se označuje jako *Zeuglodon* nebo *Basilosaurus isis*. Důležité je, že představuje spojující vývojový článek mezi savci pohybujícími se po souši a současně ve vodě a dnešními velrybami, jejichž přední končetiny jsou ovšem proměněné v ploutve a zadní zakrnělé.

Uvedený nález koster velryb z Wádí el-Hítán předčil v poslední době pouze objev zkamenělých kostí dosud druhého největšího známého veleještěra u oázy Bahrija, jenž dostal jméno *Paralititan stromeri*. Tento býložravý dinosaurus, jenž byl dlouhý přes 30 m a vážil 75 tun, obýval před 94 miliony let pobřeží zdejšího druhohorního moře s rozlehlými bažinami a bujnou vegetací.

Důležité svědectví o nejstarší fajjúmské minulosti se skrývá rovněž ve skalních terasách nad severním břehem Karúnského jezera (Birkit Kárún) v pohoří Gebel Katráni, kde se dodnes běžně nacházejí zkamenělé stopy dávného života. Doložení jsou zde především předchůdce antropoida *Parapithecus*, nejstarší antropoid *Pliopithecus* a nejmohutnější oligocénní primát *Aegyptopithecus zeuxis*, který žil před 30 miliony let.

Díky své zeměpisné poloze Egypt vždy tvořil koridor, kterým procházely rané populační vlny z východní Afriky dále do Asie. Víme například, že *Homo erectus* dorazil z Afriky do palestinské oblasti před 1,8 miliony let. Jistě přitom procházel nilským údolím a trvale se tu také usazoval. Jeho zdejší pobyt však dosud není doložen plně vyhraněnými a spolehlivě datovanými nálezy.

Dochované kamenné pracovní nástroje nalezené v Horním Egyptě prokazují občasné lidské osídlení na náhorních rovinách nad Nilem již před 700 000 lety. Nálezy prokazují, že lidé ve starší době kamenné (paleolitu, který se dále dělí na nejstarší, starý, střední, mladý a pozdní a končí kolem 9 000 před Kr.) měli v Egyptě příznivé podmínky k lovu a sběru, neboť dnešní pouštní krajina tehdy oplývala bohatou zelení

a zvířenou. Za zmínku stojí, že dosud nejstarší kostrový nález z Egypta představuje středopaleolitická kostra dítěte objevená v roce 1994 v lokalitě Taramsa poblíž chrámu bohyně Hathory v Denderě a datovaná do doby 53 000 před Kr.

Svůj zvláštní přírodní ráz získal Egypt v době přibližně před 25 000 lety, kdy došlo k dlouhodobým podnebním změnám v celé severovýchodní Africe a kdy se země napojila na srážko-odtokový systém mohutné sopečné Etiopské vysočiny. A právě díky zdejšímu jarnímu tání sněhu a prudkým deštům se veletok Nil začal pravidelně vylévat ze svých břehů a po dobu čtyř měsíců v roce (od června do září) zaplavoval celé své údolí v Egyptě až po oblast delty. Obrovské přívaly vod s sebou rok co rok přinášely tmavé úrodné bláto a hlínu se zbytky organických látek, které sloužily jako kvalitní přírodní hnojivo, což vedlo k zavlažování a zúrodnování nilských břehů.

Bezprostřední vztah mezi řekou Nilem (délka jeho toku činí 6 671 km) a egyptskou zemí dobře vystihl řecký historik Hérodotos, jenž Egypt před téměř 2 500 lety přiléhavě nazval „darem Nilu“. Pravidelná a dostatečně vysoká nilská záplava byla v Egyptě vždy zárukou přežití. Již od pozdního paleolitu pak existují směrodatné doklady o bojích motivovaných nejspíše snahou o ovládnutí životodárných vodních zdrojů. Z doby okolo 18 000 před Kr. pochází kostra mladého muže z Wádí Kubbánija v Horním Egyptě, který zemřel v boji, jak svědčí jednak jeho zlomeniny, jednak kamenné hroty, jež uvázly v jeho kostech. Kolem roku 12 000 před Kr. se zase datují kostry 59 mužů, žen a dětí z Gebel Saháby v súdánské Núbii, z nichž polovina zemřela rovněž násilnou smrtí. Nesčetná svědectví hmotných i písemných pramenů o bojích o kontrolu nad vodami Nilu pocházejí ze starověku, středověku i novověku.

Po skončení pozdního paleolitu nastalo v Egyptě období, z něž neexistují doklady na lidské osídlení (9 000–6 000 před Kr.). To může být způsobeno buď nepříznivou změnou klimatických podmínek, nebo prostou skutečností, že se dosud nepodařilo najít stopy tehdejšího osídlení pod mocnými nilskými naplaveninovými nánosy.

Příznivé přírodní podmínky se však vytvořily okolo 10 000 před Kr. hluboko v Západní poušti, kde je v současné době beznadějně suchá, horká a pustá Sahara. Tehdy se v Africe

změnil směr proudění větrů, takže letní monzuny zasáhly i tuto oblast na severu a každoročně zde spadlo kolem 25 cm srážek. To zcela postačilo k tomu, aby se četné zdejší prolákliny vždy na několik měsíců v roce změnilly v jezera, ke kterým se stahovala stáda zvířat a samozřejmě také lidé. Tento stav trval přibližně až do roku 3 200 před Kr., kdy celá oblast definitivně a navždy vyschla.

Získat závažné poznatky o dávném osídlení odlehlé pouštní oblasti na západ od nilského údolí vlastně umožnilo docela nedávno zahájené budování 22 km dlouhého kanálu, jenž od října 1996 odvádí nadbytečnou vodu z Násirova přehradního jezera do Tošské prolákliny západně od Abú Simbelu v egyptské Núbii. V lokalitě Nabta se totiž podařilo odhalit existenci značně pokročilé, rozvrstvené společnosti nomádských lovců a chovatelů dobytka, jež se rozvíjela zvláště v období 7 000 až 4 000 před Kr.

Nabta *plaja* (tento geologický termín označující vyschlou vodní nádrž zaplněnou jílem a navátými usazeninami se nyní v archeologii používá pro nejstarší kulturu mladší doby kamenné – neolitu – na východní Sahaře) představovala kdysi největší dočasné jezero jihovýchodní Sahary. Její nomádští obyvatelé, kteří žili v plném souladu s přírodou, zavedli zřejmě jako první v Africe chov dobytka, věnovali se kromě sběračství a lovu také zemědělství, zhotovovali keramiku, hloubili objemné zásobnice na zrno a hluboké studny, budovali záchytné systémy na dešťovou vodu, žili v chýších v občasných i stálých sídlištích a pochovávali své mrtvé v pohřebištích. Ba co více, dovedli lámat, opracovávat a přepravovat obrovské pískovcové bloky, což mimo jiné kladlo velké nároky na organizaci práce.

Nabta je rovněž proslulá jako „africký Stonehenge“ díky zde objevenému souboru stojících kamenů, jež jsou uspořádány do kruhu v průměru 4 m a datují se do období 5 000 před Kr. Největší kameny jsou astronomicky přesně orientované (ve směru sever – jih), přičemž některé z nich označují polohu východu slunce 21. června, což byl nejen začátek léta, ale především počátek dešťového období v této části Afriky. Tato jedinečná památka je tak považována za nejstarší známý kalendář na světě.

Jak oblast Nabyt postupně vysychala, její civilizačně značně pokročilí obyvatelé se organizovaně vydávali směrem na východ do úrodného zeleného nilského údolí a s sebou přinášeli veškeré nabyté poznatky, um a dovednosti. V Egyptě se mezi tím začal značně lišit vývoj v severní části země (Dolní Egypt) a v jižní (Horní Egypt). Zatímco se Dolní Egypt přimkl k tzv. primární civilizační oblasti celého jihovýchodního Středomoří, Horní Egypt byl úzce spjat právě s východosaharskou oblastí. V každém případě se tak v Egyptě v období 6 000–5 000 před Kr. propojovaly místní tradice nilského údolí a delty s předovýchodními a saharskými vlivy. Předovýchodními vlivy přitom rozumíme především zavedení pěstování pšenice a lnu a chovu koz, zatímco saharského původu je pěstování ječmene a chov hovězího dobytka. Jisté technologické postupy pocházející z obou zmíněných oblastí jsou patrné i v tehdejší egyptské keramice a štípaných pazourkových nástrojích.

Neolitické období (5 500–4 000 před Kr.) charakterizuje usedlý způsob života, pěstování obilí, chov dobytka, výroba užitkové keramiky a zhotovování kamenných mnohoúčelových hlazených nástrojů. Lov, rybolov a sběr divoce rostoucích plodů tehdy představovaly doplňující zdroje potravy. Egyptské neolitické kultury mají svá označení podle lokalit, v nichž byly poprvé identifikovány nebo jež poskytly nejvíce relevantních archeologických nálezů. Nacházejí se na celém území Egypta. Nejvýznamnější jsou Merimda Bení Saláma na západním okraji nilské delty, Fajjúm v severní části Horního Egypta a Dér Tása a Badáří v Horním Egyptě.

Následující epocha v rozmezí let 4 000–3 200 před Kr. (archeologicky označovaná chalkolit a charakterizovaná současným používáním měděných a kamenných nástrojů) se označuje jako nakádská podle hornoegyptské lokality Nakády, ležící na západním břehu Nilu, asi 30 km severně od Luxoru. Na základě zásadních archeologických objevů učiněných ve zdejším rozlehlém pohřebišti egyptologové vytvořili chronologii celé závěrečné fáze pravěku (stupně Nakáda I–III). Nakádská kultura sice zpočátku dominovala Hornímu Egyptu, ale později se prosadila v celé zemi.

Pro střední období nakádské kultury (Nakáda II: 3 500 až 3 200 před Kr.) je typická kvalitní světlá keramika zdobená

červenými malbami lodí, mužů, tančících žen, plameňáků a antilop. Běžně se tehdy zhotovovaly kamenné nádoby a mísy, mlaty, desky a drtiče zrna, břidlicové destičky na roztírání líčidla, pazourkové nože, měděné nástroje, zbraně i ozdoby a kostěné a slonovinové figurky a amulety. Příbytky si lidé stavěli z hlíny, přičemž jejich základna byla obdélníková stejně jako v případě hrobů na pohřebištích, jež se nacházela vždy mimo sídliště. Lidé se zabývali zvláště zemědělstvím a chovem dobytka. V čele společnosti stáli náčelníci. Prokazatelná je víra v posmrtný život a uctívání zvířecích božstev (sokola a lva).

Centrem nakádské kultury II byla přirozeně Nakáda (egyptsky Nubt, „Zlaté město“), která těžila ze své výhodné polohy na cestě ze zlatých a měděných dolů ve Východní poušti. Dalšími důležitými městy byly hornoegyptské Hierakonpolis a Abydos. Její postupné šíření na jih do Núbie a zvláště na sever (lokalita Minšat Abú Omar v severovýchodní deltě) vytvořilo předpoklady pro následné politické, hospodářské a kulturní sjednocení Egypta. Předměty odkryté na nalezištích nakádské kultury II potom svědčí o čilých obchodních stycích s Palestinou, Sýrií, Mezopotámií (odtud snad pochází i myšlenka zavedení pečetního válečku) i ostrovy v Egejském moři.

Závěrečná fáze celé Předdynastické doby (5 500–3 000 před Kr.), která se označuje jako nakádská kultura III a o. dynastie, se nyní datuje do úseku přibližně mezi lety 3 200–3 000 před Kr. Zdá se, že podnět k vytvoření jednotného egyptského státu kolem roku 3 000 před Kr. skutečně vzešel z hospodářsky mocnějšího a vojensky zdatnějšího Horního Egypta – z oblasti mezi městy Cinev, Abydos, Nakáda a Hierakonpolis. V každém případě tento stát nebyl založen jediným správním rozhodnutím, jedinou rozhodnou bitvou ani zásahem zvenčí. Naopak, byl výsledkem dlouhého, složitého společensko-hospodářského vývoje, který nebyl dosud uspokojivě vysvětlen. A tak egyptologové i v tomto směru stále ještě čekají na nálezy dalších pramenů...

Právě z období Nakáda III, kdy došlo k intenzifikaci zemědělství, neobyčejnému rozkvětu řemesel a umění, rozvoji měst, rozšíření obchodních styků se syropalestinskou oblastí a Sinajským poloostrovem a také ke značné společenské diferenciaci, máme doložena jména blíže neznámých hornoe-

egyptských vládců, které řadíme do pracovně vytvořené tzv. o. dynastie.

Právě do této doby se datuje převratný vynález lidstva, kterým bylo písmo. Při nedávném výzkumu hrobky vládce o. dynastie Štíra I. se podařilo objevit soubor téměř 200 drobných slonovinových, kostěných a kamenných štítků, do nichž byly z jedné strany vyryty různé značky představující počítací čárky, lidské postavy, zvířata, ptáky, rostliny, různé stavby a lodě. Štítky byly vždy opatřeny malým kulatým otvorem, jímž byl původně provlečen provázek, který je připevňoval k vybraným součástem vládcovy pohřební výbavy – pruhům látky, nádobám s olejem nebo dřevěným skříňkám s různým obsahem.

Použité značky mají prokazatelně fonetickou hodnotu a také je lze číst jako skutečné hieroglyfy. Zatímco číslovky na štítcích vyznačují počty příslušných počítatelných položek, vlastní nápisy uvádějí místa jejich původu. Podstatné je, že se tu zmiňují názvy měst ležících ve vzdálené nilské deltě (Bútó a Búbastis). To znamená, že hornoegyptskému vládci Štírovi I. sídlícímu v Abydu byly tehdy dodávány daně z Dolního Egypta. Šlo o období okolo roku 3 200 před Kr. (argumentuje se ovšem i tím, že přírodovědné metody datují archeologické nálezy do roku 3 300 před Kr. a níže). Ponecháme-li stranou otázku přesného datování, nálezy prokazují hlavní důvod a předpoklad vzniku hieroglyfického písma – potřebu vládcovy administrativy zaznamenat důležité údaje hospodářského rázu. K tomu záhy přistoupila i potřeba navždy zachytit významné historické události a nutnost zapsat závažné texty týkající se kultu bohů a zádušního kultu zesnulých.

Jednou z tehdejších klíčových historických událostí bylo nepochybně vítězství hornoegyptského vládce Narmera („Zlého sumce“) nad obyvateli delty, k němuž došlo v rámci bojů za definitivní sjednocení země někdy okolo roku 3 100 před Kr. Tato událost je ostatně vyobrazena a zapsána na slavné břidlicové Narmerově paletě, která sloužila k roztírání líčidel a současně měla pamětní ráz, nalezené v Horově hierakonpolském chrámu. Jedinečná reliéfová výzdoba její přední strany je rozvržena do tří vodorovných pásů. V nej důležitějším (prostředním) je zobrazen tento vládce, když se

chystá zasadit smrtící úder klečícímu poraženému náčelníkovi z východní nilské delty. Výjev před triumfujícím Narmerem, který představuje sokola držícího na provazu hlavu nepřítele, spojenou se zemí, z níž vyrůstá šest papyrusových stonků s květy, lze přechít jako: „Panovník (tj. sokolí bůh Hor) porazil a zabil 6 000 nepřátel z Dolního Egypta (tj. šest papyrusových stvolů, z nichž každý znamená číslovku 1 000 a zároveň symbolizuje deltu).“

Důležité je, že na zmíněné Narmerově paletě je panovník zobrazen jednou s bílou korunou Horního Egypta a podruhé s červenou Dolního Egypta. Tato skutečnost je zcela zásadní, neboť poprvé jasně vyjadřuje myšlenku sjednocení obou zemí jedním vládcem. Jih a sever Egypta se v Předdynastické době od sebe lišily v tolika směrech (zvláště pokud jde o přírodní podmínky a charakteristiku obyvatel – tradiční společnost „nespoutaných“ lovců a kočovníků v hornatém Horním Egyptě na jedné straně, a „smířlivých“ usedlých zemědělců v nížinách a bažinách Dolního Egypta na straně druhé), že jejich spojení se po celý starověk vždy připomínalo jako záslužný boží čin.

Archaická doba

Nejstarší egyptský stát vznikl a začal plně politicky, hospodářsky a kulturně působit v Archaické době (3 000–2 700 před Kr.), která zahrnuje vládu panovníků prvních dvou rodů (dynastií). Zde musíme připomenout, že základní členění dějin starověkého Egypta do dynastií, které se běžně užívá, pochází od egyptského kněze Manetha, jenž sepsal ve 3. století před Kr. v řečtině dějiny této země a rozdělil je podle vlád příslušných 31 panovnických rodů, tedy od sjednocení Egypta až po dobytí země Alexandrem Velikým v roce 332 před Kr. Egyptologové v novověku navíc zavedli členění na výrazné epochy, tedy Předdynastickou dobu, Archaickou dobu, Starou říši, První přechodné období, Střední říši, Druhé přechodné období, Novou říši, Třetí přechodné období a Pozdní dobu.

V čele jednotného egyptského státu v Archaické době stál panovník – jediný žijící bůh na zemi, jenž byl pánem všech a všeho. Své výsadní postavení si panovník udržel po celou dobu egyptských dějin. Tomu také odpovídala jeho titulatura, která se skládala z pěti jmen. První bylo takzvané Horovo jméno (jež uvádělo panovníka jako pozemské vtělení sokolího boha nebes Hora) zapisované do obdélníku představujícího průčelí královského paláce. Druhé bylo jméno Obě Paní, jež panovníka spojovalo s ochrannými bohyněmi Horního a Dolního Egypta – supicí Nechbetou a kobrou Vadžetou. Následovalo trůnní jméno král Horního a Dolního Egypta. Další jméno bylo Zlatý Hor. Poslední, páté jméno panovníka znělo Syn Reův a psalo se v kartuši – oválném rámečku symbolizujícím jeho neomezenou moc. Pokud jde o označení egyptského vládce faraon, je to hebrejská a poté i řecká podoba egyptského slova *per aa* (v překladu „velký dům“), které původně znamenalo královský palác a teprve v 18. dynastii začalo sloužit také k označení egyptského panovníka.

Novým sídelním městem a zároveň správním centrem sjednocené země v Archaické době se staly Bílé zdi. Po sjednocení Egypta ovšem města vznikala po celé zemi: v údolí Nilu, při jeho splavných ramenech v deltě i na vyvýšených místech na